

בני הרכבים ובני עלי

בספר ירמיהו בפרק ל"ה מופיעה פרשה הנראית מוזרה מאוד ממבט ראשון: ירמיהו מצטווה ללכת אל בני משפחת יהונדב בן רכב, להביאם לבית ה' ולהשקותם שם יין. הוא עושה את המוטל עליו - אך נתקל בסירוב מצד בני המשפחה. אבי המשפחה, שחי 250 שנה [לפחות] לפני כן, השאיר לדורות הבאים במשפחתו צו חד-משמעי, הכולל ארבע הוראות: 1. לא תשתו יין; 2. בית לא תבנו; 3. זרע לא תזרעו וזרע לא תטעו; 4. כי באוהלים תישבו כל ימיכם. וכל זאת למה? "למען תחיו ימים רבים על פני האדמה אשר אתם גרים שם" (ירמיה ל"ה, ו-ז). ירמיהו מתפעל מאוד מדבקותם של בני המשפחה בצו הקדום של אבי המשפחה, ועל בסיס זה הוא חוזר ומוכיח את העם על עיקשותו ועל סירובו לשמוע למצוות ה' וללכת בדרכיו. כל זאת - על רקע סיפורם המוזר של בני יהונדב בן רכב, שבניגוד לעם שמרו את מצוות אביהם מאות בשנים. נבואתו של ירמיהו מסתיימת בשתי תוצאות הפוכות: ליהודה ולירושלים ניבא ירמיהו על חורבן, מחמת שלא שמעו את מצוות ה'; ואילו על בית הרכבים הוא ניבא שלא ייכרת להם איש "עמד לפני כל הימים" (ל"ה, יט).

כמה וכמה נקודות ראויות לעיון בסיפור זה: מי הם בכלל בני יהונדב בן רכב? מה פשר הציווי שמשאיר להם אביהם לדורות עולם? מהו השכר המובטח להם בסופו של דבר בנבואת ירמיהו? נוסף לכך ננסה להבין אם גם לאומר הנבואה עצמו - ירמיהו - יש קשר למאורעות המסופרים כאן. את תשובותינו לשאלות נבסס על המקראות ועל מדרשי חז"ל העוסקים במוצאם של בני הרכבים ובמעשיהם.

זהות בני משפחת רכב

מן הפעם הראשונה שאנו נתקלים בתנ"ך ביהונדב בן רכב ניתן להסיק כמה מסקנות חשובות על אישיותו של אבי משפחת הרכבים.

בספר מלכים (מל"ב ט"י-י') מספר הנביא על המלכת יהוא בן נמשי למלך על ישראל, במטרה לחסל כל זכר לבית אחאב ולעבודה הזרה שהשריש בעם, הוא

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ואיזבל אשתו. ואכן - יהוא בן נמשי עושה את מלאכתו נאמנה, ומחסל את בית אחאב ואת עבודת הבעל בעם. חטאו היחיד הוא בכך שהשאיר על תלה את עבודת העגלים בבית אל ובדן, מיסודו של ירבעם בן נבט. במהלך 'עבודתו' זו, רואה יהוא את יהונדב בן רכב בא לקראתו, והוא שואל אותו: "היש את לבבך ישר כאשר לבבי את לבבך?" יהונדב עונה: "יש ויש", ומצטרף לסיום מסע החיסול של בית אחאב (מל"ב י', טו).

מן הסיפור נראה כי אנשי בית הרכבים, ויהונדב בן רכב בפרט, היו דמויות מוכרות בעם: שהרי יהוא מזהה מיד את יהונדב, ומצהיר בו במקום על 'ישרות לבו' של עצמו ביחס אליו. כפי הנראה, יהונדב היה מוכר כמתנגד לבית אחאב ולעבודת הבעל, ולכן הזדרז יהוא להזמינו להצטרף אליו. בכך הרוויח שני דברים: הוא זכה לבעל ברית נאמן, וצירף אליו אדם בעל השפעה, שעצם צירופו מעניק גושפנקה מסוימת להפיכת החצר של יהוא.

הפרשה השנייה במקרא שנוכר בה שמו של יהונדב בן רכב היא פרשתנו (ירמיה ל"ה). משפחת רָכָב נזכרת פעם נוספת בספר דברי הימים: "ומשפחות סופרים ישבו [ישבי קרי] יַעֲבֹץ תַרְעֵתִים שְׁמַעְתִּים שׁוֹכְתִים, המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רָכָב" (דה"ב ב', נח). מתוך קשר זה שבכתוב בין בני הרכבים ובין ה"קינים", מסיקים המדרשים שבני רָכָב הם מצאצאיהם של בני העם הקיני, הקשור לעם ישראל באמצעות "קיני חתן משה" (שופטים א', טז), הלוא הוא יתרו. ומכאן שבניו של יונדב בן רכב הם בניו של יתרו. רעיון זה מופיע בספרי במדבר (בהעלותך פ"קא ע"ח; מהד' הורוויץ, עמ' 73) ובילקוט שמעוני שם: "ומנין שבניו של יהונדב בן רכב הן בניו של יתרו, שנאמר 'המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב'".¹

פשר האיסורים המשפחתיים

מה פשרם של האיסורים שהטיל יהונדב בן רכב על צאצאיו לדורות עולם? רוב הפרשנים הדנים בסיבת האיסורים האלה סבורים שהסיבה היא מעשית: אברבנאל, על בסיס דברי הרד"ק בפירושו לפרק, מסביר כך: היותם של בני רכב נוודים ולא צמודים לקרקע מסוימת, תועיל להם; שכן עובד אדמתו צמוד תמיד לאדמה, ותלוי, כמעט תמיד, בגשמים ובתנאים שאינם בשליטתו. פעמים רבות הוא נותר 'תקוע' במקומו, בלא יכולת להושיע את עצמו ולפרנס את ביתו. מה שאין כן ברועי צאן יושבי אוהלים, התלויים רק בעצמם, ויכולים לנדוד בכל עת

¹ בתנ"ך נזכרים עוד שני אנשים ששםם רָכָב, אולם נראה שאין להם קשר למאורעות הנדונים במאמר זה.

למקום שיוכלו להתפרנס בו בכבוד. זו גם סיבת האיסור שמטיל יהונדב על בניו לבנות בניין של קבע.

את איסור שתיית היין מסביר רד"ק באופן שונה במקצת: ידוע שהיין מטרף דעתו של אדם, "וראשון ששתה היין [=נח], אע"פ שהיה צדיק ותמים, השתכר בו ונתבזה בו" כדי להימנע מכך מצווים בני הרכבים שלא לשתות יין. אולם רד"ק מוסיף ומביא דוגמה היסטורית קרובה יותר. עשרת השבטים גלו על-ידי ששתו יין: "הוי עטרת גאות שפרי אפרים" (ישעיה כ"ח, א), "הוי גבורים לשתות יין" (ישעיה ה', כב). מסתבר אפוא שלא רק חכמת חיים סתמית הביאה את אבי המשפחה לצעדיו הדרסטיים. הוא ניסה להצילם מהגורל הצפוי להם אם יתנהגו ככל בני עמם, שלא השכילו לקבוע לעצמם גבולות וסייגים. ודבריו מעידים על כך: "למען תחיו ימים רבים על פני האדמה אשר אתם גרים שם" (ל"ה, ז). בבירור, זהו ניסיון למנוע גלות.

נדייק קצת יותר בהסבר זה:² בימי הבית הראשון, בעת שעבודה זרה נפוצה בעולם בכלל ובארץ ישראל בפרט, נגררו רבים אחריה בדיוק בגלל הסיבות שפירט רד"ק: אדם התלוי בגשמים ובאיתני הטבע האחרים, נוטה בסופו של דבר לעבוד אותם ולהאליילם. תופעות אלו מצויות היו הרבה בעם ישראל בתקופת המקרא, ועבודת הבעל ביטאה זאת באופן מוחשי ביותר. הניתוק מהקרקע, אם כן, הוא גם ניתוק מעבודה זרה בכלל. פעמים רבות במקרא מתוארת הטהרה מחטאי עבודה זרה כהליכה למדבר, למקום צייה וצלמוות. כך ניבא ירמיהו "זכרתי לך חסד נעוריד אהבת כלולתיך לכתך אחרי **במדבר** בארץ לא זרועה" (ירמיה ב', ב) וכן הושע "לכן הנה אנכי מפתיה והלכתיה המדבר" ורק לאחר מכן "ונתתי לה את **כרמיה** משם" (הושע ב', טז-יז). שתיית יין מותרת רק אחרי תקופת טיהור במדבר. אופיים של כל התיאורים האלה חד הוא: ניתוק והימנעות מעבודה זרה, ומעבודת הבעל בפרט.

התהליך הזה של משפחת הרכבים מתחיל במעשהו של יהונדב בן רכב עצמו, בהוציאו לפועל את תכניתו של יהוא, יחד עמו. הוא ממשיך בכל דורותיה של המשפחה זו, בהקפדה על מצוות אבי המשפחה, המונעות מבני המשפחה את הסתאבותם הדתית.

ולפי דברי המדרשים, שורשו של התהליך בעצם מקורה של המשפחה. גם יתרו פרש מכהונת עבודה זרה, כדי להידבק בעבודת ה', יחד עם זרעו של אברהם. ובני

² את הדברים הבאים שמעתי מפי הרב יוסי אליצור בשיעורו בישיבת הר עציון.

הוצאת תבונות
מכללת הרצוג

רכב הם המקפידים ביותר על מורשת העם, גם כשהעם עצמו מסתאב מבחינה רוחנית.

מגדים כה (כסלו תשנ"ו)

128

www.herzog.ac.il

שכרם של בני רכב

ירמיהו מבטיח בשם ה' שכר לבני משפחת הרכבים: "לא יִפְרֹת אִישׁ לְיוֹנָדָב בֶּן רָכָב עֹמֵד לְפָנַי כָּל הַיָּמִים" (ל"ה, יט). מהי העמידה לפני ה' של בני הרכבים, ומדוע זכו להבטחה זו?

ראוי להשוות את נבואת ההבטחה לבני הרכבים לנבואה אחרת בתנ"ך, נבואת העונש על בית עלי, בגלל חטאי בניו חפני ופינחס. זוהי, כמובן, השוואה ניגודית, בין פסוקי שכר לפסוקי עונש:

שמ"א ב'

ירמיה ל"ה

1. "כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל" "כה אמר ה'"³
2. "ואשר שמעתם על מצנת יונדב אביכם" "ותכבד את בניך ממני"
[הבנים המקיימים את ציווי האב לעומת האב המעדיף את הבנים ואת רצונם.]
3. "ותשמרו את כל מצותיו..." "למה תבעטו בזבחי ובמנחתי אשר ותעשו ככל אשר צוה אתכם"
[קיום הציווי אצל בית הרכבים לעומת הבעיטה בציווי ה' אצל בני עלי.]
4. "לכן כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל" "לכן נאם ה' אלהי ישראל"
[בשתי הפרשות באה לשון פתיחה שנייה באמצע הנבואה.]
5. "לא יִפְרֹת אִישׁ לְיוֹנָדָב בֶּן רָכָב" "מהיות זקן בביתך..."
ואיש לא אכרית לך מעם מזבחי
6. "עמֵד לְפָנַי כָּל הַיָּמִים" "ולא יהיה זקן בביתך כל הימים"

שכרם של בני הרכבים מובלט ומובן על רקע פורענותם של עלי, חפני ופינחס: הביטוי "לא יִפְרֹת" שנאמר בבני הרכבים, כמו מתפרש בפרשת בני עלי: "ולא יהיה זקן בביתך". וכיצד מתיישב עם העונש הזה הביטוי "ואיש לא אכרית לך מעם מזבחי", שנאמר בבני עלי? המפרשים (רש"י, רד"ק ורלב"ג) מסבירים שאף ביטוי זה הוא גזרה של פורענות: מצד אחד לא יגיעו לגיל מבוגר, ומצד שני לא ימותו ילדים קטנים, ולכן הצער יהיה רב ביותר, שיתחילו לחיות כבר את חייהם, אך לא ישיגו את כל מה שירצו, ובסוף ימותו באמצע חייהם.

³ הלשון "כה אמר ה'" אינה שכיחה בספרי נביאים ראשונים.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בני עלי יסולקו ממעמדם הרם ככהנים גדולים, ויאלצו להתחנן אל הכוהנים הגדולים שבמקדש להיספח לאחת ממשמרות הכוהנים, כדי לפרנס את עצמם. בני הרכבים, לעומת זאת, לא יידרשו לכך; הם יעמדו לפני ה' כל הימים. בהמשך דברינו נדון במשמעות עמידה זו של בני רכב.

ההשוואה הניגודית שהצגנו מתאימה להסברנו על משמעות התנהגותם של בני רכב, שאישיותם מבטאת את ההפך המוחלט מבני עלי. בני רכב קידשו את הרוח, ונמנעו מהיצמדות יתר לעולם החומר. גם כשכל העם שבתוכו הם יושבים נטמע בחומר ובעבודה הזרה הבאה בעקבותיו, היו בני רכב משפחה שחיה חיי קודש ורוח. עבודה רוחנית כזו צריכה הייתה להיות גם נחלתם של בני עלי, הכוהן הגדול; אולם הם עשו בדיוק את ההפך. במקום הקדוש ביותר, המייצג המובהק ביותר של עולם הרוח - המשכן בשילה - הם בעטו ברוח ונהו אחרי החומר, בדרשם לקבל את החלק המובחר שבבשר עוד לפני הקטרת החלב לגבוה. והם גרמו עוול לנשים שצבאו פתח אוהל מועד. זו הסיבה לכך שעונשם של בני עלי עומד בהשוואה ניגודית לשכרם של בני הרכבים.⁴

אפשר שהניגוד הזה עמד לנגד עיניו של יהונדב בן רכב עצמו, המסכם את סדרת הציוויים לבניו במשפט: "למען תחיו ימים רבים". בולט הניגוד לגורלם של בני עלי, שנגזר עליהם למות בצעירותם, ואפשר שיהונדב אמר את דבריו במטרה ברורה שגורל משפחתו יהיה אחר.

גם המדרש רומז להפכיות מעניינת זו, ורמז לכך במדרש המופיע בילקוט שמעוני. המדרש משווה בין כוהנים אלו של בית עלי, שה' בחר אותם ביזמתו, אך במעשיהם הם גרמו שלא יקרב אותם - לבין בני יתרו ובני רחב הזונה, שה' לא בחר אותם, אבל יקרב אותם עקב מעשיהם: "ויש שקירבן ולא בחרן: יתרו קירבו הקב"ה ולא בחרו, רחב הזונה קירבה ולא בחרה" (ילקוט שמעוני לשמ"א ב', רמז צג).

ירמיהו וקשרו לפרשת הרכבים

עיון בעומק הדברים מצביע על אפשרות שהקשר של ירמיהו לפרשת הרכבים אינו רק בהיותו הנביא הניבא על כך בפני המשפחה ובפני העם. ייתכן שיש פה גם קשר אישי. על מוצאו של ירמיהו נאמר בפתחה לספרו: "מן הכוהנים אשר בענתות בארץ בנימין". מי הם הכוהנים שישבו בענתות? מאות שנים לפני כן שמענו על כוהן שנאמר לו: "ענתות לך על שְׁדִיךָ" (מל"א ב', כו). היה זה אביתר הכהן,

⁴ אפשר לציין הקבלה נוספת בין שתי הפרשיות: הבשורה לעלי באה מפי "איש האלהים" (שמ"א ב', כז), וגם ירמיהו ניבא על בני רכב ב"לשכת בני חנן בן יגדליהו איש האלהים" (ירמיה ל"ה, ד). שתי הנבואות נאמרו בבית ה'.

שהודח מתפקידו כאחד הכהונים הגדולים, עם מלוך שלמה על ישראל, בשל חלקו בניסיון ההמלכה של אדוניה בן חגית.

אביתר היה מזרעו של עלי; סבו היה אחיטוב אחי איכבוד בן פינחס בן עלי (ראה שמ"א י"ד, ג; כ"ב, כ). ואכן, הכתוב מעיד בפירוש שעונשו בא: "למלא את דבר ה' אשר דבר על בית עלי בשלה" (מל"א ב', כז). ייתכן שגם מוצאו של ירמיהו מאותה משפחת כהנים בענתות. רמז לדבר אפשר למצוא בכמה מקומות בנבואתו: כשהוא ניבא "כשלו יהיה הבית הזה" (כ"ו ו, ט) - ירמיהו כביכול מדבר כצאצא לעלי הכהן הגדול שהיה עד לחורבן משכן שילה. ואם נכון הדבר - הרי בפרשת בני הרכבים מכריז ירמיהו שגורל משפחת הרכבים יהיה הפוך מגורל משפחתו שלו, והם יזכו לאורך ימים ולעמידה לפני ה'.

אפשר שזו משמעות דברי הזוהר (מהד' ליוורנו חלק ב, קמ"ח ע"ב), האומר כי ירמיהו "לא שימש בכהונה". ייתכן שהכוונה אינה רק למישור האישי, ונרמזה פה דחייתו של משפחתו כולה, משפחת עלי, מן הכהונה.

וישנו קשר נוסף של ירמיהו לפרשה זו. ירמיהו מצוין במדרשים כאחד משמונה נביאים שמוצאם המשפחתי מרחב הזונה (ואם היה כוהן, אז קשרו אליה הוא דרך האם; ראה מגילה יד ע"ב; פסיקתא דרב כהנא, פיסקא יג אות ה [מהד' מנדלבוים, עמ' 228]: "הרי ירמיהו בא מבניה של רחב הזונה"). לפי דברי המדרש שנוצר לעיל (ילקוט שמעוני לשמ"א ב') יוצא כי ירמיהו, כבן למשפחתה של רחב הזונה, מבטא גם הוא את ההפך מבית עלי. גם הוא בכלל אלו שה' לא בחר בהם, אך קירב אותם בגלל מעשיהם. אפשר שצד זה במוצאו של ירמיהו 'מאזן' את היותו צאצא לבני עלי, ועל רקע זה עלינו להבין את נבואתו על בני הרכבים, הרומזת לניגוד בינם ובין בני עלי. באופן פרדוכסלי, ירמיהו עצמו נהפך לדמות מרכזית בנבואה זו.

עמד לפני כל הימים

שכרם של בני הרכבים - "לא יִכָּרַת איש ליונדב.. עמד לפני כל הימים" - העומד בהקבלה ניגודית לבני עלי, מתבאר יפה אם בני רכב היו כהנים; שכן הם כאילו מחליפים את בני עלי. אולם כבר ראינו כי לדברי חז"ל הם היו גרים, מבני בניו של יתרו חותן משה. איך יתפרש אפוא שכרם?

רש"י מפרש כי מובטח להם שיהיו תמיד עובדי ה' המצויים בסנהדרין (וכן אברבנאל). גם לפי הסבר זה בולט הניגוד לבני עלי, שהרי הגמרא קובעת כי "אין נסמכין לבני עלי" (בבלי סנהדרין יד ע"ב). הגמרא מביאה שם סיפור המוכיח כי בני

עלי אינם יכולים להיסמך לדיינים מומחים. לעומתם, בני הרכבים מקבלים הבטחה שתמיד ישמשו בתפקידים אלו לפני ה'.

אולם לשונות אלו של אי כריתה ושל עמידה כל הימים, באים כמה פעמים במקרא ביחס לכהנים. בסוף נבואת הפורענות על בית עלי נאמר לעלי: "והקימותי לך כהן נאמן כאשר בלבבי ובנפשי יעשה, ובניתי לו בית נאמן, והתהלך לפני משיחי כל הימים" (שמ"א ב', לה); אברנבנאל מפרש שם כי הכוונה לצדוק הכהן, שהתהלך כל ימיו לפני דוד, ובכך נתקיימה הנבואה "והתהלך לפני משיחי כל הימים".⁵ בספר ירמיהו נאמר "כי כה אמר ה'... לכהנים הלויים לא יִכְרַת איש מלפני מעלה עולה ומקטיר מנחה ועשה זבח כל הימים" (ל"ג, טז-יז).

אפשר שהקבלות אלה הם המקור לדעה שבני הרכבים היו בכל זאת כוהנים: תרגום יונתן לביטוי "עמד לפני" הוא "משמש קדמי", ומשמע שמשמש בכהונה. דעה כזו מפורשת במדרש הבא בספרי ובילקוט שמעוני שזכרו לעיל: "הם בני יתרו שנישאו בנותיהם לכהנים ושימשו על גבי המזבח". ייתכן כי לדעת המדרש בני רכב הם-הם הכוהנים שעליהם מדובר בסוף הנבואה על בני עלי. התקבולת הניגודית בין הפרשיות מורה על החלפה מוחלטת בין המשפחות: ירמיהו (מבית עלי) ניבא כי בני הרכבים יתפסו את מקומם של בני עלי.

על קשרם של בני רכב למשפחות הכהונה ניתן לעמוד גם מן המשנה בתענית (פ"ד מ"ה), המספרת לנו שאחת המשפחות שהביאו עצים למזבח בזמן "עצי כוהנים", הייתה משפחת בני יהונדב בן רכב, וזמנם בעשרה באב. אפשר שגם התאריך הזה הוא בעל משמעות: יום אחד לאחר חורבן המקדש הראשון, מקריבין ממשיכי דרכם של הכוהנים האמתיים, דהיינו בני הרכבים.⁶

⁵ אברנבל מסתמך גם על נבואת יחזקאל, הניבא כי בני צדוק הכוהנים יעבדו במקדש בהיבנותו מחדש, עקב שמרם את משמרת ה' (יחזקאל ט"ו, מד).

⁶ ואולי עולה מכאן הסבר אחר לביטוי "עמד לפני": בני רכב הם אמנם לא כוהנים ממש, אך הם קשורים בכל זאת לעבודת המקדש. נציין כאן מדרש נוסף הקשור לבני הרכבים שהובא בילקוט שמעוני (ישעיה מ"ט, רמז תסט). לדברי המדרש הזה הפסוק "ואלה מארץ סינים" (ישעיה מ"ט, יב) מכוון לבני יהונדב בן רכב. ולא נתבררה לי כוונתו של מדרש זה.